
Asztrológia és reformáció

Aktuális, évfordulós témához nyúl *Robin B. Barnes* 2016-os *Astrology and Reformation* című monográfiájában, melyben a német reformáció és a kora újkorban különös népszerűségnek örvendő asztrológia kapcsolatát elemzi. A szerző, aki a jóslás és a lutheri reformáció viszonyát már 1988-ban monográfiájában¹ vizsgálta, koránt sem járatlan útra lép, hanem nagy elődök nyomdokain halad. A kérdéssel nem kisebb személy mint *Aby Warburg* (1866–1929) foglalkozott magyarul *Pogány-antik jóslás Luther korából* címmel megjelent kismonográfiájában.² Warburg műve részletekbe menően alapos és dokumentum-központú, máig hivatkozott munka. Joggal merül fel tehát a kérdés: lehet-e Warburg után újat mondani a német reformáció asztrológiai kultúrájáról?

Barnes könyve hét fejezetre oszlik. Ebből az első szakirodalmi áttekintés, melynek célja, hogy bemutassa azt a folyamatot, melynek során – részben a könyvnyomtatás új médiumának köszönhetően – a XV. század fordulójára az asztrológiai kultúra mélyen átítatta a társadalmat. A folyamat következményeit a második fejezet vizsgálja. Hogyan hatott az asztrológiai világszemlélet általános elterjedése a mindennapi életre? Barnes erre kíván válaszolni olyan kérdéseket vizsgálva, mint az idő érzékelésének és a vallásos gyakorlatnak a megváltozása. Véleményem szerint ez a könyv legérdekesebb fejezete, ám számos, kellően alá nem támasztott állítást tartalmaz. Ilyen például az a vélekedés, hogy az asztrológia mindenképpen ellentétes a keresztény hittel, és tulajdonképpen egyfajta vallásellenesség terjedését segítette elő, illetve az a könyv által vizsgált kérdés szempontjából igen nagy horderejű megállapítás, hogy az asztrológia széles körű terjedése elő-

1 Robin B. Barnes: *Prophecy and Gnosis. Apocalypticism in the Wake of the Lutheran Reformation*. Stanford : Stanford University Press, 1988.

2 Warburg, Aby: *Pogány-antik jóslás Luther korából*. [A kísérőtanulmányt írta ... Radnóti Sándor] Ford. Adamik Lajos. [Budapest] : Helikon, 1986. Eredeti megjelenése: Warburg, Aby: *Heidnisch-antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten*. *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse* 10. (1919), no. 26. Heidelberg : C. Winter, 1920.

készítette a talajt a reformáció számára. Azt azonban Barnes is elismeri, hogy a korban oly népszerű asztrológiai éves előrejelzések (*practicák*) írói és fogyasztói a XV. században nem gondoltak a katolikus hit nyílt elvetésére. Barnes konklúziója szerint ezek a művek a klérussal kapcsolatos elégedetlenséget, a végítélet várását és az ahhoz kapcsolódó félelmet növelték a népes olvasótáborban. Ugyanakkor nem állja meg a helyét Barnes érvelése, miszerint az asztrológiai orvoslás terjedése a katolikus egyház tekintélyét csökkentette. A XV. század fordulójára ugyanis az orvoslás már messze nem merült ki a szentek ereklyéihez történő zarándoklatban, és főként olyan módszereket alkalmazott (érvágás, purgálás, diéta), melyek a katolikus egyház tanításától és tekintélyétől függetlenek voltak.³

A harmadik fejezet egy jól ismert eseménnyel, az 1524-es „özönvíz-pánikkal” foglalkozik. Az említett évre a Halak vizes jelében bekövetkező számos együttlálás miatt az asztrológusok többsége természeti katasztrófát, sőt akár második vízözönt jósolt. A prognózissal azonban az asztrológusok közül sem mindenki értett egyet, így több éven át húzódó nyilvános vita alakult ki a két tábor között. A témával kapcsolatban minden kutatás kiindulópontja *Gustav Hellmann* 1914-es *Aus der Blütezeit der Astrometeorologie* című tanulmánya,⁴ melyben 56 korabeli szerző 133 művét számolta össze a vitával kapcsolatban. Bár az 1524-es év a szokásosnál nedvesebbnek bizonyult, és sok esőt hozott, a vízözön természetesen nem következett be, és – ahogy Luther rosszmájúan megjegyezte – a következő évi parasztháborút az asztrológusok képtelenek voltak megjósolni. Erről az igen érdekes média- és társadalomtörténeti jelenségről Barnes könyve nem sok újat mond, ám jó összefoglalását adja a fontos és összetett kérdésnek. A szerző egy későbbi fejezetben arra is rámutat, hogy a pánikkeltő, szenzációhajhász hangok mellett számos asztrológus a tömegek megnyugtatásának, az özönvízzel kapcsolatos félelmek racionális cáfolásának érdekében ragadott tollat. Barnes a hatodik fejezetben hívja fel a figyelmet egy kevésbé ismert tényre: arra, hogy a hatvan évvel későbbi, 1583-as együttlálás is hasonlóképpen számos vita és nyomtatvány kiváltó oka, és az evangélikus prédikációknak is kedvelt témája volt.

3 Az 1490-es évekből egy részletes esetleírást, Gian Galeazzo Sforza (1469–1494) körtörténetét olvashatjuk *Monica Azzolini* monográfiájának negyedik fejezetében: *Monica Azzolini: The Duke and the Stars. Astrology and Politics in Renaissance Milan.* Cambridge, Mass. [etc.] : Harvard Univ. Press, 2013. (I Tatti Studies in Italian Renaissance History) 135–166.

4 *Gustav Hellmann: Aus der Blütezeit der Astrometeorologie. J. Stöfflers Prognose für das Jahr 1524.* In: *Uó: Beiträge zur Geschichte der Meteorologie Bd. 1. Nr. 1.* Berlin : Behrend, 1914. (Veröffentlichungen des Königlich-Preussischen Meteorologischen Instituts; 273.) 3–102.

A negyedik fejezetben egy másik sokat tárgyalt kérdés kapott helyet: Philipp Melanchthon Lutherétől gyökeresen különböző hozzáállása az asztrológiához. Amint az közismert, Lutherrel ellentétben Melanchthon az asztrológia feltétlen híve volt, és Wittenberget az asztrológiai oktatás központjává tette. A későbbi teológus horoszkópját még gyermekkorában a haßfurti Johann Virdung (1463–1538/1539) készítette el az apa kérésére. Melanchthon, aki Johannes Stöffler-től (1452–1531) tanult asztrológiát, nem volt hajlandó Dániába utazni a születési horoszkópjában foglalt figyelmeztetés miatt.

A Barnes által feltárt, alapvetően új anyag az utolsó három fejezetben található. Az ötödik fejezet az asztrológiai előrejelzések és az egyes felekezetek kapcsolatát vizsgálja. Az olvasóban azonban nem alakul ki koherens kép, mivel az asztrológiához való hozzáállás nem volt felekezettfüggő; azt azonban érzékletesen bemutatja a fejezet, hogy a Luther-Melanchthon-törés tovább élt az evangélikus táboron belül. A hatodik fejezet azt vizsgálja, hogy az asztrológiai jóslatok milyen viszonyban álltak a pesszimizmussal és a Biblián alapuló világvége-várással (a magyar nyelvű körülírásnál sokkal tömörebben és találóbban az angol *biblical apocalypticism* kifejezés). A hetedik fejezet ezeket a kérdéseket viszi tovább időben a XVII. század közepéig.

A könyv megírása során Barnes szinte kizárólag egyetlen, igen problematikus forráscsoportra támaszkodott: az éves asztrológiai előrejelzésekre (latinul *prognosticatio* vagy *practica*). Problematikusak, ugyanis a könyvnyomtatásnak köszönhetően milliós példányszámban vásárolták és olvasták őket, ugyanakkor az általuk képviselt kommunikáció egyirányú: az olvasónak nem volt lehetősége reagálni, így – ha csak valaki nem szállt saját nyomtatványai révén nyilvános vitába az íróval – az esetek túlnyomó részében semmi nem tanúskodik a művek fogadtatásáról. Az előrejelzések értelmezésének másik problémáját az adja, hogy szerkezetüket és tartalmukat viszonylag szigorúan meghatározta az asztrológiai gondolkodás formalizmusa. Amit olvasunk, az mennyiben az asztrológiai értelmezési szabályok merev alkalmazása, és mennyiben tükrözi a kora újkori szerző saját társadalomkritikai-politikai véleményét, esetleg vágyait vagy reményeit? Vajon mi volt a szerző célja: a figyelemfelkeltés, szenzációhajhászás, a félelemkeltés, vagy ellenkezőleg, éppen a remény táplálása? Sok esetben igen nehéz megválaszolni ezeket a kérdéseket. A vizsgált források tehát számos módszertani problémát vetnek fel, ezekkel azonban Barnes láthatóan nincsen tisztában, és nem is tesz kísérletet tárgyalásukra. Ebből a szempontból hasznos lett volna, ha a szerző elmerül a mundánasztrológiai elemzés kora-

beli gyakorlatában és szempontjaiban – a technikai asztrológia mint értelmezési szempont ugyanis sehol nem merül fel a könyv folyamán.

A könyv címében szereplő reformáció kifejezés az itthon szokásos jelentéstartalmánál szűkebben értendő: Barnes az egész műben kifejezetten a lutheránus felekezetre koncentrál, az utolsó két fejezet pedig kizárólag az evangélikus irányzat képviselőiről szól. Barnes rámutat: az evangélikus felekezet különleges abból a szempontból, hogy míg a katolikus és a református egyház sohasem bátorította az asztrológia gyakorlását, addig az evangélikus irányzat szorosán összenőtt vele (ami nagyrészt Melanchthonnak és a wittenbergi egyetemnek köszönhető). A korszakra oly jellemző, ám a mai szemlélő számára kevésbé érthető apokaliptikus világvége-várás pedig Barnes értékelése szerint a lutheránus felekezeti identitás egyik kulcseleme volt. Luther is kénytelen volt szembenézni azzal a ténnyel, hogy a vallásos élet hitelességét semmilyen emberi szabály vagy gyakorlat nem garantálhatja: ahogy a katolikus egyház kudarcot vallott ebben az értelemben, úgy a protestáns is. Barnes értelmezése szerint az evangélikus szerzők ezért voltak kénytelenek a félelemkeltés eszközéhez, a világvége közelségének folyamatos érzékeltetéséhez nyúlni. A szerző szerint a protestáns írók asztrológiai előrejelzéseinek célja a fennálló rend fenntartása – vagyis Barnes egyfajta fegyelmező funkciót tulajdonít a jóslatoknak.

A permanens világvége-várás jelensége azonban talán összetettebb magyarázatot igényel. A kereszténység alapvető tanítása, hogy az emberiség földi története nem végtelen: Krisztus második eljövetele és az utolsó ítélet zárja majd. Általánosságban elmondható, hogy a középkori keresztény szellemiség a túlvilági életre összpontosított, és annak eljövetelét várta. Ennek megfelelően a világvége-várás egyáltalán nem ismeretlen jelenség a középkor évszázadai alatt. És bár válságos időszakok a korábbi századok alatt is akadtak (például a nyugati egyházszakadás), addig a XVI. században a reformáció és Közép-Európa keleti felének török megszállása joggal kelthette mindenkiben azt az érzést, hogy drámai változások zajlanak, „gyorsul az idő”. Az 1517 utáni évtizedeket katolikusok és protestánsok egyaránt válságos időszakként élhették meg. Ehhez járul még, hogy a középkori emberek gondolkodása előszeretettel keresett profetikus előjeleket akár a természetben, akár például torzszülöttek képében. Ezt ma vonatkoztatási rögeszmének neveznénk, ám a korban teljesen természetes volt. Kézenfekvő tehát, hogy a világvége idejének előrejelzésére az asztrológiához is fordultak (ahogy már Pierre d’Ailly bíboros is tette az egyházszakadás idején),⁵ annak

5 Részletesen lásd: Laura Ackerman Smoller: *History, Prophecy, and the Stars. The Christian Astrology of Pierre d’Ailly, 1350–1420.* Princeton : Princeton University Press, 1994.

ellenére, hogy a kereszténység lineáris és az asztrológia ciklikus időszemlélete alapvetően különbözik egymástól. A katasztrófák és a világvége várása ugyanakkor visszahatott magára az asztrológiai diskurzusra is: egyrészt pesszimista színezetet kölcsönzött a jóslatoknak, másrészt folyamatos vitákat eredményezett az asztrológiai módszerek megbízhatóságát illetően.⁶

A könyv utolsó fejezete bepillantást enged egy másik folyamat kezdeteibe, mely legalább olyan érdekes, mint az asztrológia késő középkori térnyerése – nevezetesen az a folyamat, melynek során az asztrológia elveszítette népszerűségét és tudományos hitelét. Barnes számos példával illusztrálja, hogy az evangélikus egyetemi körök már a XVII. század második felében egyre inkább elhatárolódtak az asztrológiától. Ez a folyamat beilleszthető abba az általános trendbe, melynek során az elit kultúra kivonult a népi kultúrából. A Barnes könyvében foglaltakat továbbgondolva tehát megkockázhatjuk, hogy paradox módon az asztrológia éppen széles körű népszerűségének köszönhette a bukását. És ennek a népszerűségnek a létrejöttében természetesen kulcsszerepet játszott a nyomtatás.

A könyvet metszetek illusztrálják, és a bibliográfián kívül névmutató teszi teljessé. Robin B. Barnes műve igen széles primer forrásbázisra épülő, alapos munka. A téma azonban sokkal érdekfeszítőbb, koherensebb és módszertanilag kifinomultabb elemzésre is lehetőséget adott volna.

Robin B. Barnes: *Astrology and Reformation*. (Asztrológia és reformáció.) New York : Oxford University Press, cop. 2016. XII, 389 o.

Veszprémy Márton

6 A kérdéssel Jonathan Green foglalkozott röviden 2012-es monográfiájában. Jonathan Green: *Printing and Prophecy. Prognostication and Media Change, 1450–1550*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2012. (Cultures of Knowledge in the Early Modern World) 109–150.